

અસાધારણ વર્તનનાં ધોરણો અને અભિગમો:

વ્યક્તિ સાધારણ છે કે અસાધારણ તેનું માપન કરવાની રીતો એટલે ધોરણો.

- જોકે હાલના સમય સુધી સાધારણ-અસાધારણની ભેદરેખા સ્પષ્ટ કરતાં કોઈ નિશ્ચિત ધોરણો અસ્તિત્વમાં નથી.
- છતાં કેટલાંક સાપેક્ષ ધોરણોના ઉપયોગથી અસાધારણ વર્તન કેવું હોય અને સાધારણથી તે કેવી રીતે જુદું છે તે નક્કી કરી શકાય.
- પ્રાચીનકાળથી જુદા-જુદા મનોવૈજ્ઞાનિકો અને વિચારકોએ વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા છે,
- જેને અસાધારણ વર્તનનાં ધોરણો અને અભિગમો કહે છે.

અસાધારણ વર્તન માપવા માટેનાં ધોરણોને મુખ્ય બે વિભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે:

- (1) પ્રાચીન કે ધાર્મિક દૃષ્ટિકોણ
- (2) આધુનિક અથવા વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણો

(1) પ્રાચીન કે ધાર્મિક દૃષ્ટિકોણ

આજથી લગભગ **600 વર્ષ પહેલાંનો મનોવિજ્ઞાનનો ઇતિહાસ** જોતાં દેખાય છે કે તે સમયે અસાધારણ **વ્યક્તિઓને જુદા જુદા ધાર્મિક દૃષ્ટિકોણથી માપવામાં આવ્યા** હતા.

- (i) અસાધારણ વ્યક્તિને **પરમાત્માની કૃપાદૃષ્ટિરૂપ** માનીને કે ભૂત-પ્રેતની કૃપા થઈ છે, તેમ માનીને **પૂજવામાં** આવતા. આવતી. તેમની સારી રીતે **સેવા** કરવામાં આવે છે.
- (ii) આથી **વિરુદ્ધ કેટલીક જાતિઓમાં** અસાધારણ લોકો પ્રત્યે **ખરાબ વર્તન** કરવામાં આવતું. તેમને **હીન દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં** આવતા, તેમને **દુઃખો આપવામાં** આવતાં, તેમની **મજાક કરવામાં** આવતી.
- (iii) કેટલાક લોકોની માન્યતા પ્રમાણે વ્યક્તિ પોતાના **પૂર્વજન્મના પાપના પ્રાયશ્ચિતરૂપે વારસામાં આવું વર્તન ભોગવે** છે. ભગવાન વ્યક્તિને તેનાં ખરાબ **કર્મોની સજા** આપે છે. આવી વ્યક્તિઓ પર **ભગવાન નારાજ** થયા છે, તેમ માનવામાં આવતું અને **તેમનો ઈલાજ કરવામાં** આવતો નહિ.
- (iv) ધાર્મિક દૃષ્ટિકોણથી **અસાધારણ વર્તનને વ્યક્તિગત વિચારોના આધારે મૂલવવામાં** આવતું, **આ માપદંડ સંપૂર્ણપણે વ્યક્તિગત હતો.** વ્યક્તિનું વર્તન તેના **સમુદાયના નિર્ણયકર્તાને અનુરૂપ** હોય તો તે **સાધારણ ગણાતું** અને **પ્રતિકૂળ** હોય, તો તે **અસાધારણ ગણાતું.** ઘણાં વર્ષો સુધી આ

માપદંડના આધારે સાધારણ અસાધારણ વર્તનની સમજૂતી આપવામાં આવી.

જોકે આધુનિક સમયમાં આ ભેદરેખાને સમજવા માટે કેટલીક સાપેક્ષ પદ્ધતિઓ કે ધોરણોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

(2) આધુનિક અથવા વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણો

પ્રાચીન સમયનો કે ધાર્મિકતાયુક્ત દૃષ્ટિકોણ ઘણા લાંબા સમય સુધી ચાલવા છતાં વધુ પ્રચલિત થયો નહિ. આથી વિદ્વાનોએ અસાધારણ વર્તન જાણવાનાં નવા ધોરણો અને અભિગમો (દૃષ્ટિકોણો) રજૂ કર્યાં છે.

અસાધારણ વર્તનનાં ધોરણો અને અભિગમો નીચે પ્રમાણે છે:

- (1) આકડાશાસ્ત્રીય ધોરણ
- (2) ચિકિત્સાત્મક ધોરણ
- (3) આંતર્બાહ્ય સુસંવાદિતાનું ધોરણ
- (4) મનોવિશ્લેષણાત્મક ધોરણ
- (5) સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક ધોરણ
- (6) વ્યક્તિગત પરિપક્વતાનું ધોરણ

(1) આંકડાશાસ્ત્રીય ધોરણ:

સાધારણ- અસાધારણ ધોરણો નક્કી કરવા માટેનો આ સંખ્યાત્મક કે ગાણિતિક અભિગમ છે. આ અભિગમ મુજબ સાધારણ-અસાધારણ વર્તન વચ્ચે ગુણાત્મક તફાવત છે. આ બાબતને નીચેની આકૃતિ દ્વારા સમજી શકાય.

સાધારણ વિસ્તરણનો આલેખ

અસાધારણ કક્ષાના લોકો = 15.87%

સાધારણ કક્ષાના લોકો = 68.26 %

સાધારણથી કક્ષાના લોકો ઉચ્ચ કક્ષાના લોકો = 15.87 %

ઉપરની આકૃતિ પ્રમાણે જો સાધારણ, અસાધારણ અને ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાની વ્યક્તિઓને આંકડાશાસ્ત્રીય આલેખ પર રજૂ કરવામાં આવે તો ઘંટાકાર આલેખ બને.

આ આલેખ પ્રમાણે સાધારણ સમાયોજનવાળા વ્યક્તિઓ સમાજમાં 68.26 %

ઉત્કૃષ્ટ સમાયોજનવાળા 15.87% છે અને

નિમ્ન પ્રકારના સમાયોજનવાળા પણ 15.87% છે.

આલેખમાં મોટા ભાગની વ્યક્તિઓ સાધારણ કક્ષામાં આવે છે.

આ સંખ્યાત્મક અભિગમ વર્તનવાદી મનોવૈજ્ઞાનિકો કે ડૉક્ટરો માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે, કારણ કે તેમાં વ્યક્તિત્વના ગુણો, બુદ્ધિની કક્ષા, ઊંચાઈ, તંદુરસ્તી, રોગો વગેરેની સરેરાશ કાઢી શકાય છે.

જોકે આ ધોરણની કેટલીક મર્યાદાઓ પણ છે, જે નીચે પ્રમાણે છે:

- (1) સાધારણ-અસાધારણ વર્તનની સીમારેખા સ્પષ્ટ કરી શકાતી નથી.
- (2) આ ધોરણ વડે સાધારણ આરોગ્યનો ખ્યાલ સમજી શકાતો નથી, કારણ કે ઉત્તમ આરોગ્ય એ પણ આલેખમાં વિકૃતિ સૂચવે છે.
- (3) કેટલાક સમાજવિરોધી વર્તન સામાન્ય રીતે વ્યાપક હોવા છતાં અસાધારણ કહેવાતું નથી. જેમકે ગુજરાતમાં કેટલાંક ગામોમાં પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓ મોટી સંખ્યામાં કોપી કરતા હોય, તો તે સાધારણ વર્તન કહેવાય નહિ.

આમ, શારીરિક ઘટકોની અસર તપાસવા માટે આંકડાશાસ્ત્રીય ધોરણ ઉપયોગી છે, પરંતુ સામાજિક કે માનસિક કક્ષાના માપન માટે ઉપયોગી નથી.

(2) ચિકિત્સાત્મક ધોરણ :

ચિકિત્સાત્મક ધોરણ પ્રમાણે વ્યક્તિ સાધારણ છે કે અસાધારણ એ તેની વિકૃતિનાં લક્ષણો પરથી નક્કી થાય છે. આ લક્ષણો વ્યક્તિની ક્રિયાઓમાં કે

વર્તનમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. એટલે એવું કહી શકાય કે જો વ્યક્તિમાં અસાધારણ લક્ષણો જોવા મળે તો વ્યક્તિ અસાધારણ છે, નહિતર નહિ.

આ ધોરણોની બે મર્યાદા છે, જે નીચે પ્રમાણે છે:

(1) આ ધોરણ પ્રમાણે વ્યક્તિએ પોતાની સાધારણતા સાબિત કરવા માટે -* ઘણી ઓછી વિગતો રજૂ કરવાની હોય છે. જેમકે નાદુરસ્ત પગવાળી વ્યક્તિએ પોતાની તંદુરસ્તી સ્પષ્ટ કરવા થોડું ચાલીને બતાવવાનું હોય છે, પરંતુ તેને ઓલિમ્પિકમાં જીતવું જરૂરી નથી.

(2) આ દૃષ્ટિબિંદુ શારીરિક બીમારીઓ માટે યોગ્ય હોઈ શકે, પરંતુ શ્રી માનસિક વિકૃતિઓ માટે યોગ્ય નથી. જેમકે કોઈ વ્યક્તિને ભયાનક સ્વપ્નાં આવે તો તેમાં આવેગોની અસ્થિરતા છે એવું કહી શકાય, પરંતુ તે નૈતિક મૂલ્યોનો છાનામાના ભંગ કરે, વિકૃતિનાં કોઈ ચિહ્નો દેખાતાં ન હોય, તોપણ તે મનોવિકૃતિ તો કહેવાય.

આમ, આ ધોરણ સર્વસામાન્ય રીતે સ્વીકૃત નથી.

(3) આંતરબાહ્ય સુસંવાદિતાનું ધોરણ :

સુસંવાદિતા એટલે સુમેળ, - એકરાગ બનવું.

શારીરિક અવયવોની સુવ્યવસ્થા એટલે સંવાદિતા. - શરીરના જુદા જુદા અવયવો અને અંગોનો પારસ્પરિક આંતરિક સંબંધ હોય છે. જો એક અંગને ઈજા થાય તો બીજાં અંગો પર તેની વિપરિત અસરો જોવા મળે છે. જેમકે ચેતાતંત્ર એ આપણા શરીરનું મહત્ત્વનું અંગ છે. તે સમગ્ર શરીરના બધા જ અવયવોનાં કાર્યોનું નિયંત્રણ કરે છે, જ્યારે શરીરના જુદા જુદા અવયવો વચ્ચે નિયમન જળવાય નહિ ત્યારે વિકૃતિઓ ઉદ્ભવે છે.

માનસિક વિકૃતિમાં પણ આવો સંવાદિતાનો ખ્યાલ જરૂરી છે, કારણ કે વ્યક્તિત્વ એ સમગ્ર સંવાદિત એકમ છે, જે વિવિધ પેટામાળખામાં વહેંચાયેલું છે.

જો માનસિક દબાણ કે સંઘર્ષનો વધુ અનુભવ થાય તો વ્યક્તિત્વની સંવાદિતા ખોરવાઈ જાય છે અને માનસિક સમસ્યાઓ કે બીમારીનો વ્યક્તિ ભોગ બને છે.

આમ, જે વ્યક્તિ પોતાની આંતરબાહ્ય મુશ્કેલીઓ સામે સારું સમાયોજન કરી શકે છે તે સાધારણ છે અને જે સમાયોજન કરી શકતા નથી તે અસાધારણ છે.

(4) મનોવિશ્લેષણાત્મક ધોરણ:

મનોવિશ્લેષણ સંપ્રદાય સૌપ્રથમ શરૂ કરનાર ડૉ. સિમંડ ફોઈડ હતા. તેમણે કહ્યું કે સ્વસ્થ દેખાતી સાધારણ વ્યક્તિમાં પણ મનોરોગ હોઈ શકે, જે વ્યક્તિનાં સ્વપ્નાં, ટેવો, ભૂલો વગેરેમાંથી જાણી શકાય. ફોઈડ મુજબ વિકૃતિસૂચક મનોવિશ્લેષણાત્મક ધોરણ નીચેની બે બાબતમાં સમજાવી શકાય:

(1) પ્રેરણા અંગે સભાનતા :

વ્યક્તિની સ્વસ્થતા તેની પ્રેરણા પર આધાર રાખે છે. પ્રેરણા જેટલી તાર્કિક અને સજાગ તેટલી વધુ સ્વસ્થતા અને તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રેરણા અતાર્કિક અને અચેતન હોય તો વ્યક્તિ અસાધારણ કહેવાય.

આ બાબત સમજાવવા ફોઈડ અચેતન પ્રેરણાનાં લક્ષણો સૂચવે છે

1. સારા-ખરાબ અનુભવો થવા છતાં અચેતન પ્રેરણાવાળી વ્યક્તિ પોતાનાં કાર્યો કે વિચારો છોડતી નથી.
2. આવી વ્યક્તિઓનાં વર્તન અનેકવિધ અને અવ્યવહારુ હોય છે.
3. અચેતન પ્રેરણાયુક્ત વ્યક્તિમાં સંતોષની પ્રેરણાનો અભાવ હોય છે.

(2) મનોલૈંગિક પુખ્તતા

ફોઈડે વ્યક્તિત્વ પરિપક્વતા માટેના ચોક્કસ તબક્કાઓ બનાવ્યા છે, જેમાં ઉંમરનો સંદર્ભ લીધેલ છે. આ મુજબ બાળકથી પુખ્તવય સુધી વ્યક્તિનો

શારીરિક વિકાસ થાય છે. જો વર્તનમાં વિકૃતિ ઉદભવે તો આ વિકાસ ક્રમશઃ આગળ વધવાને બદલે પીછેહઠ કરે છે.

જોકે ફોઈડનું આ મનોલૈંગિક વિકાસનું તબક્કાવાર વિભાજન ઘણું જટિલ છે. આથી કેટલાક મનોવૈજ્ઞાનિકો આ ધોરણને સ્વીકારતા નથી.

(5) સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક ધોરણ:

વ્યક્તિ સાધારણ છે કે અસાધારણ એ જે-તે સમાજના નિયમો કે આદર્શો દ્વારા નક્કી થાય છે. જુદા-જુદા સમાજ અને સંસ્કૃતિનાં કાર્યો, ધોરણો, રીતરિવાજો, મૂલ્યો, માન્યતાઓ વગેરે જુદા જુદા હોય છે. જો વ્યક્તિ આ મૂલ્યોને આદર્શ માનીને વર્તન કરે તો તેના વર્તનને સાધારણ ગણી શકાય.

જોકે દરેક સમાજ અને સંસ્કૃતિના નિયમો જુદા જુદા હોય છે. એક સમાજમાં સ્વસ્થ કે સાધારણ વર્તન કરતી વ્યક્તિ બીજા સમાજના સંદર્ભમાં અસાધારણ હોઈ શકે.

આ પરથી તો એમ નક્કી થાય છે કે વિશ્વની દરેક વ્યક્તિ અસાધારણ છે, જે વાત સાચી નથી. આમ, આ ધોરણ દ્વારા સમગ્ર વિશ્વની વ્યક્તિઓનું સર્વસામાન્ય સ્વસ્થતાનું ધોરણ નક્કી કરી શકાતું નથી. આથી આ ધોરણ પ્રચલિત નથી.

(6) વ્યક્તિગત પરિપક્વતાનું ધોરણ:

સાધારણ-અસાધારણ વર્તનને સ્પષ્ટ કરતા આ ધોરણમાં દરેક વ્યક્તિમાં ઉંમરના સંદર્ભમાં પુખ્ત વ્યવહાર હોવો જોઈએ તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

જે વ્યક્તિ પોતાની ઉંમરના સંદર્ભમાં વર્તન ન કરે તે સાધારણ કે સ્વસ્થ વ્યક્તિ ગણાય નહિ. જેમકે, પુખ્ત વયનો યુવાન કોઈ વસ્તુ માટે રડે, ચીસો પાડે, આળોટે એ અસાધારણ વર્તનનું ઉદાહરણ છે.

ઉંમરની સાથે સાથે બુદ્ધિના માપન દ્વારા પણ અસાધારણ વર્તન જાણી શકાય છે. જોકે, વ્યક્તિમાં ઓછી બુદ્ધિ હોય તો તે બીજા કરતાં અલગ ચોક્કસ દેખાય છે, પરંતુ તેને અસાધારણ ગણી શકાય નહિ; કારણ કે બુદ્ધિની ખામીના કારણે માનસિક બીમારીઓ થતી નથી. આથી આ ધોરણ પણ સર્વસ્વીકૃત નથી.

[3] ઉપસંહાર

અસાધારણ વર્તનના ઉપરના દરેક ધોરણ પરથી નક્કી કરી શકાય કે વ્યક્તિનું વર્તન સાધારણ છે કે અસાધારણ એ કોઈ ચોક્કસ એક માપદંડ દ્વારા નક્કી કરી શકાતું નથી. સાધારણ-અસાધારણની વ્યાખ્યા નક્કી કરી શકાતી નથી.

છલ્લે, એમ કહી શકાય કે વાતાવરણના સંદર્ભમાં વ્યક્તિની સાધારણતાને સમજી શકાય છે. જે વ્યક્તિમાં શારીરિક આંતરબાહ્ય સંવાદિતા,

વૈયક્તિક પરિપક્વતા અને સામાજિક સમાયોજન જોવા મળે, તો તે સાધારણ
છે, અન્યથા નહિ,